

مقاله پژوهشی

نقش هوش اخلاقی در پیش بینی جهت گیری مذهبی در دانشجویان

دانشگاه سیستان و بلوچستان

یوسف ترک براهویی*، علی عرب**، زهرا نیک منش***

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۳/۱۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۳/۲۶

چکیده

هدف پژوهش، پیش‌بینی جهت‌گیری مذهبی براساس هوش اخلاقی در دانشجویان دانشگاه سیستان و بلوچستان بود. روش پژوهش توصیفی و از نوع همبستگی بود. جامعه آماری پژوهش شامل کلیه دانشجویان دانشگاه سیستان و بلوچستان در سال تحصیلی ۱۳۹۴-۱۳۹۳ بودند، که از حدود تقریبی ۱۷۰۰۰ نفر، تعداد ۲۲۰ نفر با روش خوشه‌ای چند مرحله‌ای انتخاب شدند. برای جمع‌آوری داده‌ها از پرسشنامه‌های جهت‌گیری مذهبی (آپورت، ۱۹۵۰) و هوش اخلاقی (لنیک و کیل، ۲۰۰۵) استفاده شد. داده‌های بدست آمده با استفاده از آزمون ضریب همبستگی پیرسون، رگرسیون همزمان و t مستقل مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نتایج تجزیه و تحلیل داده‌ها نشان داد بین جهت‌گیری مذهب درونی و هوش اخلاقی دانشجویان ($r=0/38$ و $P<0/01$) رابطه معنادار مثبت وجود دارد، اما بین جهت‌گیری مذهب بیرونی و هوش اخلاقی دانشجویان ($r=-0/12$ و $P<0/01$) رابطه معنادار منفی وجود دارد. نتایج تحلیل رگرسیون همزمان هوش اخلاقی و مؤلفه‌های آن نشان دهنده نقش آن در پیش‌بینی جهت‌گیری مذهبی درونی بود. یافته‌های t مستقل نشان داد که بین دانشجویان دختر و پسر از نظر جهت‌گیری مذهبی و هوش اخلاقی تفاوت معناداری ($P<0/01$) وجود دارد. براساس نتایج این پژوهش، مذهب درونی باعث ایجاد آرامش، امید، انرژی مثبت، بخشایش و همدلی در افراد می‌گردد.

واژگان کلیدی: جهت‌گیری مذهبی، جهت‌گیری مذهبی درونی، جهت‌گیری مذهبی بیرونی، هوش اخلاقی.

* دانشجوی کارشناسی ارشد روانشناسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران

** استادیار گروه روانشناسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران (نویسنده مسئول) aliarab@edpsy.usb.ac.ir

*** دانشیار گروه روانشناسی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران

۱- مقدمه

دانشگاه از جمله مهم‌ترین مجموعه‌های انسانی در هر جامعه است، دانشجویان به عنوان قشر آینده‌ساز جامعه در پیشرفت اجتماع نقش مهمی دارند. از سوی دیگر وظایف مراکز دانشگاهی ترویج ارزش‌های اخلاقی بین دانشجویان است تا شکوفایی توانمندی‌های دانشجویان فراهم شود و بستر لازم جهت رشد همه‌جانبه شخصیتی، عاطفی، رفتاری و فکری آنان حاصل گردد، کسب ارزش‌هایی مانند راستگویی و بیان حقیقت، حمایت از عدالت، مسئولیت‌پذیری، احترام به انسان‌ها منجر به پیامدهای مثبت اخلاقی در میان دانشجویان خواهد گردید (مرکز ارزش‌های بنیادی تحصیل درست^۱، ۲۰۰۸). مذهب همواره در طی تاریخ حیات بشر با او همراه بوده و در هیچ دوره و زمانی بشر بدون اعتقادات مذهبی نبوده است. مذهب از طریق برقراری یک نظم اجتماعی، تدارک فرصت‌هایی برای به دست آوردن شایستگی‌های یاد گرفته شده و تهیه قوانین اجتماعی نقش مؤثری در بروز یا پیشگیری از مشکلات اجتماعی و اخلاقی، سلامت جسمانی و حتی مسایل بهداشت روانی دارد (واچن^۲، ۲۰۰۸؛ راسیک^۳ و همکاران، ۲۰۰۹؛ برگ، مایرز و میلر^۴، ۲۰۰۱؛ یانکر و دهان^۵، ۲۰۱۲). از دیدگاه آلپورت جهت‌گیری مذهبی به دو صورت جهت‌گیری درونی^۶ و جهت‌گیری بیرونی^۷ می‌باشد. در جهت‌گیری مذهبی درونی، ایمان به خودی خود به عنوان یک ارزش متعالی تلقی می‌گردد و یک تعهد انگیزشی فراگیر، نه وسیله‌ای برای دستیابی به اهداف در نظر گرفته می‌شود. اما در جهت‌گیری مذهبی بیرونی، مذهب امری خارجی و ابزاری برای ارضای نیازهای فردی از قبیل مقام و امنیت مورد استفاده قرار می‌گیرد، افرادی که چنین جهت‌گیری دارند از دین به عنوان وسیله برای رسیدن به حاجات خود استفاده می‌کنند. به تصور آلپورت، معیارهای اخلاقی بدون آرمان‌گرایی به زحمت دوام می‌آورند. آلپورت با خوش‌بینی بر آن است که احساس دینی در نسلی از نو پدید می‌آید و پشتوانه تازه‌ای از قدرت اخلاقی به وجود می‌آورد. (آلپورت و راس^۸، ۱۹۶۷). بنابراین یکی از ابعاد مذهب رشدیافته هدف و دیگری جست‌وجو است. هدف همان مذهب درونی و متعهدانه و شامل درجه‌ای از اطمینان

1. The Center for Academic Integrity
2. Vachon
3. Rasic
4. Burg, Mayers, & Miller
5. Yonker & DeHaan
6. internal approach
7. external approach
8. Allport & Ross

قلبی به باورها و رفتار سنتی است. جست‌وجو شامل کوشش بی پایان و انتقادی فرد برای پاسخگویی به سؤال‌های وجودی است. بعد "وسیله" نیز تقریباً مترادف بعد بیرونی و بدین معناست که فرد از مذهب به عنوان وسیله برقراری ارتباط با افراد و خدمت به خود استفاده می‌کند، افراد دارای جهت‌گیری بیرونی از مذهب به عنوان وسیله‌ای برای مشارکت در گروه قدرتمند و به دست آوردن حمایت، راهنمایی، جایگاه اجتماعی و یک مکانیسم دفاعی استفاده می‌کنند (کیانی و همکاران، ۱۳۹۱). هوش اخلاقی^۹ اعتقاد فرد و ارزش‌های اوست که تمامی افکار و فعالیت‌ها را هدایت می‌کند (مارتین، راولو و سلومن^{۱۰}، ۲۰۰۸). این هوش، توانایی درک درست از نادرست است. به عبارت دیگر برخوردار بودن از عقاید اخلاقی و قوی عمل کردن به آنهاست، به گونه‌ای که فرد به شیوه‌های صحیح و محترمانه رفتار کند (بوربا^{۱۱}، ۲۰۰۱). هوش اخلاقی مفهومی جدید در عرصه تعلیم و ظرفیت ذهنی افراد جهت تعیین این نکته مهم است که چگونه باید از اصول جهان‌شمولی بشری در ارزش‌ها، هدف و فعالیت‌ها در زندگی استفاده کرد. این هوش شامل ابعاد درستکاری، مسئولیت‌پذیری، دلسوزی و بخشش است. اصل درستکاری: بدین معناست هر وقت فرد با صداقت عمل می‌کند، رفتار و اعمال او مطابق با اصول اخلاقی است و در چارچوب باورها و اصول اخلاقی خود عمل کرده است. اصل مسئولیت‌پذیری: به معنای پذیرش اعمال و پیامدهای آن و همچنین اشتباهات و شکست‌هاست. اصل دلسوزی: به معنای توجه به دیگران بوده و دارای تأثیرات متقابل است. اصل بخشش: شامل آگاهی از عیوب و اشتباهات و بخشیدن خود و دیگران است (لینک و کیل^{۱۲}، ۲۰۱۱). هوش اخلاقی، مشترک در فرهنگ‌های مختلف وجود دارد، از نقطه نظر ادراکی قضاوت درباره کردار نیک و بد در ریشه‌های اصول جهانی داشته و از تمامی موانع فرهنگی عبور می‌کند، از کدهای اخلاقی مهم در همه فرهنگ‌ها تشخیص مسئولیت، تقابل و توانایی همدردی کردن می‌باشد. امروزه اصول اخلاقی جهانی می‌شوند که به آن تفکر انتزاعی افزوده شده است، اصول اخلاقی با تفکر منجمد نمی‌تواند همراه باشد بلکه با استدلال و منطق همراه است. عمده مذاهب دنیا نیز مشترکاً ارزش‌هایی نظیر: تعهد، مسئولیت‌پذیری، احترام و کرامت به دیگر انسان‌ها را مورد توجه قرار داده‌اند (لینک و کیل، ۲۰۰۵). بکاف و پیرس^{۱۳} (۲۰۰۹) التزام به رفتارهای اخلاقی را مهم و قاعده‌مند می‌دانند و معتقدند که

9. moral intelligence

10. Martin, Rao & Sloman

11. Borba

12. Lennick & Kiel

13. Bekoff & Pierce

رفتارهایی چون عدالت، همدلی، بخشش، اعتماد، نوع دوستی، تحمل اجتماعی، صداقت به طور گسترده‌ای در میان آنها وجود دارد، اما در آغاز هزاره سوم شناسایی و توسعه قواعد رفتاری درست و نادرست در میان انسان‌ها به یکی از دغدغه‌های جوامع بشری تبدیل شده است. نارواز^{۱۴} (۲۰۱۰) معتقد است مهارت‌های اخلاقی را می‌توان با آموزش، تقویت و ترویج کرد. براساس پژوهش‌های انجام شده به نظر می‌رسد نقش مذهب به لحاظ احاطه شدن بر همه شئون زندگی انسانی، تعیین کننده باشد، نتایج مطالعه کوشکی و خلیلی فرد (۱۳۸۹) نشان داد که هر چه نگرش عاطفی فرد نسبت به مذهب بالاتر رود منبع کنترل درونی او نیز افزایش می‌یابد. در تحقیق محمدی و مهرابی زاده (۱۳۸۵) نتایج نشان داد که بین منبع کنترل و نگرش مذهبی رابطه معنادار وجود دارد، یعنی افراد مذهبی درونی، منبع کنترل درونی دارند. در تحقیقی دانشجویان با جهت‌گیری مذهبی درونی در مقایسه با دانشجویان با جهت‌گیری مذهبی بیرونی، از سلامت بالاتری برخوردار بودند (خداپناهی و خاکساربلادجی، ۱۳۸۴). توریانو^{۱۵} و همکاران (۲۰۱۲) بیان می‌کنند که باورهای مذهبی به بهبود سلامت، کیفیت زندگی و افزایش عزت نفس منجر می‌شود. در بررسی رابطه بین مذهبی بودن و سلامت روانی به این نتیجه دست یافتند که تمایلات مذهبی و روش‌های شناختی - اجتماعی نسبت به آن مذهب، تا حدی زیادی در رابطه با سلامتی است. اخلاق از جمله مباحث مهم علمی است که از گذشته تا به امروز همواره مورد بررسی و پژوهش علاقمندان بوده است. آراسته و همکاران (۱۳۸۹) نشان دادند که دانشجویان، شایستگی‌های اخلاقی در حد بالاتر از متوسط دارند. مطالعات نشان دادند که تعاملات دانشجویان در محیط آموزشی می‌تواند تأثیر فوق‌العاده‌ای بر یادگیری، توسعه اخلاقی و دستاوردهای آموزشی و اجتماعی آنها داشته باشد (آنایا و کول^{۱۶}، ۲۰۱۰؛ کو و هو^{۱۷}، ۲۰۱۱). همچنین نگاموک^{۱۸} (۲۰۱۱) معتقد است مراکز آموزش عالی باید در تمام سطوح ضمن بررسی وضعیت اخلاقی، ویژگی‌های اخلاقی را به تدریج به دانشجویان آموزش دهند تا دانشجویان بتوانند رفتارهای درست و غلط را تشخیص دهند. راما^{۱۹} (۲۰۱۱) معتقد است که آموزش‌دهندگان دانشگاه، از طریق هدایت فرایندهای آموزش و یادگیری، انگیزش دانشجویان، شکل‌دهی به تفکر و نیز مسئولیت‌پذیر

14. Narvaez

15. Turiano

16. Anaya & Cole

17. Kuh & Hu

18. Ngammuk

19. Rama

و پاسخگو کردن آنها در مقابل جامعه نقشی بی‌بدیل را به عهده دارند. ویمالاسیری^{۲۰} (۲۰۱۰) در پژوهش خود نشان داد که سن، تحصیلات، وابستگی مذهبی بر قضاوت اخلاقی پاسخ‌دهندگان تأثیر معنی‌داری دارد، اما مالکیت شرکت، جنس و شغل بر قضاوت اخلاقی تأثیر معنی‌داری ندارد. لانگلوئیس و لاپوینت^{۲۱} (۲۰۰۷) دیزوتر، سوننس و هوتسبات^{۲۲} (۲۰۰۶) در پژوهش خود نشان داده‌اند که تجربه‌ی افراد با سطح هوش اخلاقی آن‌ها رابطه‌ای معنی‌دار آماری دارد. مطالعه‌ی وندورف و الکساندر^{۲۳} (۲۰۰۵) نشان داده است که ادراک دانشجویان از برخی از اصول اخلاقی نظیر انصاف و عدالت بر رضایت‌مندی آنها اثر گذاشته و تأثیر زیادی بر ارزیابی دانشجویان از ارزش‌های اخلاقی دارند. مکنالتی^{۲۴} و همکاران (۲۰۰۴) در پژوهش خود نشان دادند که دین در سازگاری افراد تأثیر قابل ملاحظه‌ای دارد و از آن می‌توان در کار بالینی با مراجعانی استفاده کرد که خواهان روان‌درمانی معنوی هستند. یافته‌های پژوهشی نشان داده‌اند که پایبندی به مذهب با سلامت بدنی و روانی ارتباط دارد (تاکی^{۲۵}، ۲۰۰۳؛ بال، آرمیستد و آوستین^{۲۶}، ۲۰۰۳ و ماسکو و کابزانسکی^{۲۷}، ۲۰۰۶). نتایج پژوهش یانگ^{۲۸} و همکاران (۲۰۰۱) نشان داد که معنویت به عنوان یک سازه، نقش مهمی بر سازگاری روان‌شناختی دارد. فرگوسن^{۲۹} (۱۹۹۳) در مطالعات خود به این نتیجه رسید که تجربه‌های معنوی - مذهبی اغلب باعث جابه‌جایی در ارزش‌های اخلاقی فرد می‌شود و در نتیجه، این جابه‌جایی در جهت دور شدن از مادی‌گرایی و به سمت یابوری و نوع دوستی و در نتیجه باعث بهزیستی روان فرد می‌شود. دونالد براون^{۳۰} (۱۹۹۱) در پژوهشی نشان داد که کدهای اخلاقی در همه فرهنگ‌ها شامل به رسمیت شناختن مسئولیت‌پذیری، تعهد متقابل و توانایی در همدردی است. امروزه، جهت‌گیری مذهبی به یک دیدگاه مرکزی در روانشناسی مذهب تبدیل شده است. جهت‌گیری مذهبی درونی با برقراری یک نظم اخلاقی نقشی مؤثر در بروز پیشگیری از مشکلات اجتماعی، اخلاقی و مسایل بهداشت روانی دارد. دانشجویان به عنوان قشر آینده‌ساز جامعه در پیشرفت اجتماع نقش مهمی دارند.

20. Wimalasiri

21. Langlois & Lapointe

22. Dezutter, Soenens, & hutsebaut

23. Wendorff & Alexander

24. McNulty

25. Takyi

26. Ball, Armistead & Austin

27. Maselko & Kubzansky

28. Young

29. Ferguson

30. Donald Brown

دانشگاه، نباید فقط پرورش نیروهای مشخصی باشد که از نظر فنی و در رشته‌های گوناگون صاحب نظر باشند بلکه دانشگاه باید در کنار آموزش‌های رسمی و برنامه‌ریزی شده در زمینه‌های مذهبی و اخلاقی، به طور جدی برنامه‌ریزی کند، بنابراین، شناخت جهت‌گیری مذهبی در دانشجویان می‌تواند راهگشای تدوین هر چه بهتر سیاست‌گذاری‌های اخلاقی در جامعه مذهبی ایران باشد. مطالعه نوع نگاه دانشجویان به دین از اهمیت بسزایی برخوردار است و با تعمق در آن می‌توان علاوه بر آسیب‌شناسی برنامه‌های اخلاقی، به شناخت بهترین راهبردهای مصون‌سازی دانشجویان از انحراف فکری و راه‌های عمق بخشی اخلاق و باورهای مذهبی در جامعه دست یافت. یکی از پدیده‌هایی که نقش دانشجویان را در حل مشکلات جامعه کاربردی می‌کند، مسأله‌ی تقویت رشد اخلاقی آنان است که اگر در مسیر درستی قرار گیرد، راه سازندگی هموار خواهد شد. با عنایت به اهمیت این مسئله، این پژوهش در صدد بررسی پرسش‌های زیر می‌باشد: ۱- آیا هوش اخلاقی و مؤلفه‌های آن می‌تواند جهت‌گیری مذهبی را پیش‌بینی کند؟ ۲- آیا بین میزان هوش اخلاقی و جهت‌گیری مذهبی دانشجویان دختر و پسر تفاوت وجود دارد؟

۲- روش‌شناسی پژوهش

این تحقیق به روش توصیفی همبستگی بود. جامعه آماری پژوهش حاضر دانشجویان دانشگاه سیستان و بلوچستان، در سال ۱۳۹۴-۱۳۹۳ بودند، که از حدود تقریبی ۱۷۰۰۰ نفر، براساس جدول مورگان تعداد ۲۲۰ نفر به عنوان نمونه انتخاب شدند. روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای بود که طی آن به صورت قرعه‌کشی از بین ۱۱ دانشکده، ۵ دانشکده و سپس از بین این دانشکده‌ها ۵ کلاس و از هر کلاس ۱۰ دانشجو به شیوه تصادفی انتخاب شد. جهت اجرای پژوهش، پس از ارائه توضیحات درباره اهداف پژوهش و محرمانه بودن اطلاعات کسانی که مایل به همکاری بودند به توضیحات محقق درباره‌ی چگونگی پر کردن پرسشنامه‌ها توجه کرده و پس از توزیع پرسشنامه‌ها، مبادرت به تکمیل پرسشنامه‌های جهت‌گیری مذهبی و هوش اخلاقی نمودند. پاسخ‌دهی به سئوالات، محدود به زمان نبود. در مجموع از بین ۲۵۰ پرسشنامه تعداد ۲۲۰ پرسشنامه جمع‌آوری شد که برای تحلیل نهایی مورد استفاده قرار گرفت. پس از جلب رضایت افراد برای مشارکت در پژوهش و گردآوری اطلاعات، داده‌ها از طریق نرم‌افزار SPSS۲۲ مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

۳- ابزار پژوهش

ابزارهای مورد استفاده در پژوهش، پرسشنامه جهت گیری مذهبی آلپورت (۱۹۵۰) و پرسشنامه هوش اخلاقی لنینک و کیل (۲۰۰۵) بود.

۳-۱. پرسشنامه جهت گیری مذهبی (درونی و بیرونی) آلپورت:

آلپورت و راس در سال ۱۹۵۰ این مقیاس را برای سنجش جهت گیری درونی و بیرونی مذهب تهیه کردند. این پرسشنامه دارای ۲۰ ماده است که ۱۱ ماده آن، مربوط به جهت گیری مذهبی بیرونی و ۹ ماده آن مربوط به جهت گیری مذهبی درونی می باشد. در سال ۱۹۶۳ فیگین^{۳۱} یک نسخه ۲۱ ماده ای ساخت که تمام گزینه های پرسشنامه آلپورت در آن انتخاب شده بودند و علاوه بر آن یک گزینه دیگر نیز به آن افزود که این گزینه همبستگی بالایی (۰/۶۱) با جهت گیری بیرونی داشت و از آن به بعد این پرسشنامه، بیشتر مورد استفاده قرار گرفت. طبق تحقیق آلپورت و راس (۱۹۶۷) همبستگی بین ماده های جهت گیری مذهبی درونی با ماده های جهت گیری بیرونی (۰/۲۱-) بود. برای سنجش روایی این آزمون در ایران، مقیاس جهت گیری مذهبی درونی و بیرونی فیگین به فارسی ترجمه شد و صحت ترجمه آن با بازخوانی توسط متخصصین دیگر و ترجمه دوباره آن به انگلیسی تصحیح گردید و سپس با بازنویسی های متعدد سعی در متناسب نمودن آن با بافت فرهنگی و مذهبی ایرانی گردید و گزینه ها بر اساس مقیاس لیکرت تنظیم گردید. در این مقیاس نمره گذاری برای سؤالات مقیاس جهت گیری مذهبی بیرونی بدین صورت می باشد: کاملاً مخالفم ۵، تقریباً مخالفم ۴، تقریباً موافقم ۲ و کاملاً موافقم ۱. برای سؤالات مقیاس جهت گیری مذهبی درونی نمره گذاری بدین صورت می باشد: کاملاً موافقم ۱، تقریباً موافقم ۲، تقریباً مخالفم ۴ و کاملاً مخالفم ۵. در این مقیاس، گزینه های عبارات ۱ تا ۱۲ جهت گیری مذهبی بیرونی و عبارات ۱۳ تا ۲۱ جهت گیری درونی را می سنجد. آزمون محدودیت زمانی ندارد و به صورت گروهی قابل اجرا است. همچنین اعتبار پرسشنامه توسط جان بزرگی با استفاده از روش آلفای کرونباخ (۰/۷۴) و توسط مختاری و همکاران (۰/۷۱) گزارش شده است. نمره گذاری پرسشنامه بر مبنای لیکرت است، که دامنه آن از کاملاً موافق تا کاملاً مخالف است و به پاسخ ها نمره ۱ تا ۵ تعلق می گیرد.

۲-۳. پرسشنامه هوش اخلاقی لنینک و کیل:

پرسشنامه هوش اخلاقی توسط لنینک و کیل در سال ۲۰۰۵ ارائه شد که شامل ۴۰ عبارت بود. لنینک و کیل برای هوش اخلاقی ۱۰ شایستگی را در نظر گرفته‌اند عمل کردن مبتنی بر اصول، ارزش‌ها و باورها^{۳۲}، راستگویی^{۳۳}، استقامت و پافشاری برای حق^{۳۴} (ایستادگی بخاطر حقیقت)، وفای به عهد^{۳۵}، مسئولیت‌پذیری برای تصمیمات شخصی^{۳۶}، اقرار به اشتباهات و شکست‌ها^{۳۷}، قبول مسئولیت برای خدمت به دیگران^{۳۸}، فعالانه علاقه‌مند بودن به دیگران^{۳۹} (اهمیت دادن خود جوش به دیگران)، توانایی در بخشش اشتباهات خود^{۴۰}، توانایی در بخشش اشتباهات دیگران^{۴۱}. همچنین این ۱۰ شایستگی به ۴ دسته‌ی کلی تحت عنوان مؤلفه‌های کلی هوش اخلاقی شامل درستکاری (دارای ۴ بعد زیر مجموعه)، مسئولیت‌پذیری (دارای ۳ بعد زیر مجموعه)، بخشش (دارای ۲ بعد زیر مجموعه) و دلسوزی (دارای یک بعد زیر مجموعه) تقسیم می‌شوند. پاسخ‌دهندگان، به هر پرسش بر روی طیف ۵ گزینه‌ای هرگز تا همیشه پاسخ می‌دادند که به ترتیب به این گزینه‌ها امتیاز ۱ تا ۵ تعلق گرفت. بر این اساس، هر پاسخ‌دهنده در هر یک از ابعاد زیرمجموعه هوش اخلاقی که دارای ۴ سؤال می‌باشد، امتیازی بین ۲۰-۴ و در مجموع در کل ۴۰ سؤال، امتیازی بین ۲۰۰-۴۰۰ کسب نمودند. پس از محاسبه امتیازها، به منظور تبدیل آن‌ها به حداکثر ۱۰۰ امتیاز، امتیاز هر شاخصه (بین ۲۰-۴) در ۵ ضرب شده و امتیاز کل (بین ۲۰۰-۴۰۰) بر ۲ تقسیم گردید. همچنین، امتیاز هر بعد کلی هوش اخلاقی نیز از میانگین امتیاز شاخصه‌های زیرمجموعه آن بعد به دست آمد. این روش امتیازدهی توسط طراحان پرسشنامه پیشنهاد گردیده است.

روایی و پایایی ابزارهای فوق توسط مارتین و آستین تأیید شده است ابزار فوق به وسیله برگردان، و پایایی به دست آمده، و پایایی به دست آمده (آلفای کرونباخ) برای پرسشنامه برابر ۰/۸۹۷ محاسبه گردید (مارتین و همکاران، ۲۰۱۰) و بومی سازی آن به زبان فارسی تأیید شده است (آراسته و

32. Acting consistent with principles, values and beliefs

33. Telling the truth

34. Standing up for what is right

35. Keeping promises

36. Taking responsibility for personal choices

37. Admitting mistakes and failures

38. Embracing responsibility for serving others

39. Actively caring about others

40. Ability to let go of ones own mistakes

41. Ability to let go of others mistakes

همکاران، ۱۳۸۹) همچنین پایایی این ابزار توسط مرضیه مختاری پور ۰/۹۴ α گزارش گردیده است و روایی صوری و محتوایی آن توسط متخصصان مورد تأیید قرار گرفت (مختاری پور و سیادت، ۱۳۸۸).

۴- یافته‌های پژوهش

براساس داده‌های به دست آمده از مجموع ۲۲۰ پرسشنامه تکمیل شده ۱۰۵ (۴۷/۳۵) از شرکت‌کنندگان دانشجویان پسر و ۱۱۵ (۵۲/۶۵) از دانشجویان دختر بودند. که از این تعداد ۱۷۸ (۸۰/۶۲) از شرکت‌کنندگان دانشجویان مجرد و ۴۲ (۱۹/۳۸) از دانشجویان متأهل بودند. دامنه سنی افراد مورد مطالعه بین ۱۸ تا ۵۱ سال و میانگین و انحراف استاندارد سن آنان به ترتیب ۲۱/۳۲ و ۴/۷۴ بود.

جدول ۱: تعداد نمونه، میانگین و انحراف معیار متغیرهای پژوهش

متغیر	تعداد	میانگین	انحراف معیار
جهت‌گیری مذهبی درونی	۲۲۰	۲۲/۳۸	۵/۱۲
جهت‌گیری مذهبی بیرونی	۲۲۰	۳۱/۵۴	۶/۷۲
مؤلفه درستکاری هوش اخلاقی	۲۲۰	۳۴/۶۱	۴/۷
مؤلفه بخشش هوش اخلاقی	۲۲۰	۱۷/۱۳	۳/۷۱
مؤلفه مسئولیت‌پذیری هوش اخلاقی	۲۲۰	۲۶/۸۵	۴/۱۵
مؤلفه دلسوزی هوش اخلاقی	۲۲۰	۸/۲۵	۱/۸

نتایج جدول شماره ۱ نشان می‌دهد، جهت‌گیری مذهبی درونی با میانگین ۲۲/۳۸ و انحراف معیار ۵/۱۲ و جهت‌گیری مذهبی بیرونی با میانگین ۳۱/۵۴ و انحراف معیار ۶/۷۲ گزارش شده است. مؤلفه درستکاری هوش اخلاقی با میانگین ۳۴/۶۱ و انحراف معیار ۴/۷، مؤلفه بخشش هوش اخلاقی با میانگین ۱۷/۱۳ و انحراف معیار ۳/۷۱، مؤلفه مسئولیت‌پذیری هوش اخلاقی با میانگین ۲۶/۸۵ و انحراف معیار ۴/۱۵، مؤلفه دلسوزی هوش اخلاقی با میانگین ۸/۲۵ و انحراف معیار ۱/۸ به دست آمد.

• سؤال پژوهش:

آیا هوش اخلاقی و مؤلفه‌های آن می‌تواند جهت‌گیری مذهبی را پیش‌بینی کند؟ در ادامه برای پیش‌بینی جهت‌گیری مذهبی براساس هوش اخلاقی از تحلیل رگرسیون استفاده شد که نتایج آن در ادامه آمده است.

برای بررسی پیش‌بینی هوش اخلاقی بر اساس جهت‌گیری مذهبی ابتدا به بررسی جهت‌گیری مذهبی بیرونی و درونی با هوش اخلاقی با استفاده همبستگی پیرسون پرداخته شده است (جدول ۲).

جدول ۲: نتایج ضرایب همبستگی هوش اخلاقی با جهت‌گیری مذهبی درونی و بیرونی

متغیر	جهت‌گیری مذهبی بیرونی	جهت‌گیری مذهبی درونی	هوش اخلاقی
جهت‌گیری مذهبی بیرونی	۱	-۰/۲۹	-۰/۱۲
جهت‌گیری مذهبی درونی	-۰/۲۹	۱	۰/۳۸**
هوش اخلاقی	-۰/۱۲	۰/۳۸**	۱

**P<0.01

با توجه به نتایج همبستگی رابطه جهت‌گیری مذهبی درونی با هوش اخلاقی (۰/۳۸) در سطح ۰/۰۱ مثبت و معنی‌دار است، و رابطه جهت‌گیری مذهبی بیرونی (-۰/۱۲) با هوش اخلاقی معنی‌دار نیست.

جدول ۳: نتایج ضرایب همبستگی مؤلفه‌های هوش اخلاقی با جهت‌گیری مذهبی درونی

متغیر	مؤلفه بخشش	مؤلفه دلسوزی	مؤلفه مسئولیت‌پذیری	مؤلفه درستکاری
جهت‌گیری مذهبی درونی	$r = ۰/۳۱۱^{**}$	$r = ۰/۲۳۵^{**}$	$r = ۰/۲۰۸^{**}$	$r = ۰/۲۴۲^{**}$

**P<0.01

نتایج ارائه شده در جدول ۳ نشان داد بین مؤلفه‌های بخشش ($r = ۰/۳۱$ و $P = ۰/۰۰۱$)، مؤلفه دلسوزی ($r = ۰/۲۳$ و $P = ۰/۰۰۱$)، مؤلفه مسئولیت‌پذیری ($r = ۰/۲۰$ و $P = ۰/۰۰۱$)، مؤلفه درستکاری ($r = ۰/۲۴$ و $P = ۰/۰۰۱$) با جهت‌گیری مذهبی درونی دانشجویان رابطه‌ی مثبت و مستقیم وجود دارد. برای تعیین سهم جهت‌گیری مذهبی در پیش‌بینی هوش اخلاقی از تحلیل رگرسیون همزمان استفاده شد. با توجه به معنی‌دار نبودن رابطه جهت‌گیری مذهبی بیرونی با هوش اخلاقی، فقط متغیر جهت‌گیری مذهبی درونی وارد معادله شد. در این رگرسیون متغیر پیش‌بین به‌طور همزمان وارد تحلیل شده و هر متغیر براساس توان پیش‌بینی خود ارزیابی شد. برای اطمینان از عدم تخطی از مفروضه‌های نرمال بودن، خطی بودن، هم خطی و یکسانی پراکندگی از تحلیل مقدماتی استفاده شد. مقادیر گزارش شده برای Tolerance و VIF (Variance inflation factor) حاکی از آن بود

مفروضه هم خطی، تخطی نشده است. چون که ارزش **Tolerance** متغیر بیشتر از ۰/۱ و ارزش **VIF** متغیر کمتر از ۱۰ بوده است.

جدول ۴: نتایج تحلیل رگرسیون همزمان جهت پیش بینی هوش اخلاقی بر اساس جهت گیری مذهبی درونی

T	VIF	Beta	B	F	SE	R ² تعدیل یافته	R ²	R
۴/۳۴	۱/۸۳	۰/۳۸***	۰/۳۳	۲۰/۱۴**	۱۶/۰۸	۰/۱۶	۰/۱۷	۰/۴۱

***P<0.001

با توجه به جدول فوق، نتایج نشان می‌دهد که هوش اخلاقی با ضریب بتای ۰/۳۸ توانسته در پیش‌بینی واریانس جهت‌گیری مذهبی درونی نقش معناداری داشته باشد.

جدول ۵: مدل رگرسیونی و ضرایب پارامتر آن برای پیش‌بینی جهت‌گیری مذهبی با توجه به

مؤلفه‌های هوش اخلاقی

متغیر	B	SE	Bata	T	P	VIF	T
مؤلفه بخشش	۰/۱۳۲	۰/۰۱۵	۰/۲۱۷	۷/۱۴۸	۰/۰۰۱	۳/۳۴	۰/۲۹۲
مؤلفه دلسوزی	۰/۱۸۷	۰/۰۱۸	۰/۳۰۱	۶/۵۳۹	۰/۰۰۱	۵/۳۱	۰/۱۲۶
مؤلفه مسئولیت‌پذیری	۰/۱۵۱	۰/۰۱۹	۰/۲۴۸	۸/۶۰۴	۰/۰۰۱	۵/۳۱	۰/۱۲۶
مؤلفه درستکاری	۰/۱۶۳	۰/۰۱۹	۰/۲۱۰	۷/۸۷۲	۰/۰۰۱	۲/۷۲	۰/۳۶۸

برای تعیین سهم هر یک از مؤلفه‌های هوش اخلاقی (درستکاری، بخشش، مسئولیت‌پذیری و دلسوزی) در پیش‌بینی جهت‌گیری مذهبی دانشجویان از تحلیل رگرسیون چندگانه همزمان استفاده شد. برای اطمینان از عدم تخطی از مفروضه‌های نرمال بودن، خطی بودن، هم خطی و یکسانی پراکنده‌گی، تحلیل مقدماتی بکار گرفته شد. اندازه‌های گزارش شده برای **VIF** در جدول ۵ حاکی از آن است مفروضه‌های هم خطی، تخطی نشده است. چون که ارزش تحمل تمام متغیرها بیشتر از ۰/۱ است و ارزش **VIF** متغیرها کمتر از ۱۰ بوده است. مفروضه‌ای دیگری که در آزمون رگرسیون باید رعایت شود، بررسی استقلال خطاها هست، برای بررسی استقلال خطاها از آزمون دوربین-واتسون استفاده شده است که میزان آن ۱/۸۸ به دست آمده است که نشان از مستقل بودن خطاها می‌باشد. بر

اساس اطلاعات به دست آمده از جدول ۵ ملاحظه می‌شود سطح معنی‌داری آزمون رگرسیون برای تمامی موارد برابر با ۰/۰۰۱ می‌باشد. می‌توان ادعا نمود که آزمون فوق در سطح اطمینان ۹۵ درصد معنی‌دار می‌باشد. نتایج نشان می‌دهد که مؤلفه‌های بخشش، دلسوزی، مسئولیت‌پذیری و درستکاری هوش اخلاقی به ترتیب با ضریب بتای ۰/۲۱۷، ۰/۳۰۱، ۰/۲۴۸، ۰/۲۱۰ توانسته در پیش‌بینی واریانس جهت‌گیری مذهبی نقش معناداری داشته باشد. هم‌چنین براساس اطلاعات به دست آمده از جدول ۵ رابطه‌ی ریاضی تأثیر مؤلفه‌های هوش اخلاقی دانشجویان بر جهت‌گیری مذهبی آنان می‌توان نتیجه گرفت به ترتیب یک واحد افزایش در مؤلفه‌های بخشش، دلسوزی، مسئولیت‌پذیری و درستکاری هوش اخلاقی به ترتیب باعث ۰/۲۱۷، ۰/۳۰۱، ۰/۲۴۸، ۰/۲۱۰ واحد افزایش در جهت‌گیری مذهبی آنان می‌شود.

• سؤال پژوهش:

آیا بین میزان هوش اخلاقی و جهت‌گیری مذهبی دانشجویان دختر و پسر تفاوت وجود دارد؟ برای بررسی تفاوت جهت‌گیری مذهبی (درونی و بیرونی) و هوش اخلاقی بر حسب جنسیت، از آزمون t گروه‌های مستقل استفاده شد (جدول (۶)).

جدول ۶: نتایج t مستقل برای مقایسه تفاوت جهت‌گیری مذهبی در بین دو دانشجویان مرد و زن

متغیرها	گروه‌ها	تعداد	میانگین	انحراف معیار	درجه آزادی	مقدار t	سطح معناداری
جهت‌گیری بیرونی	مردان	۱۰۵	۳۲/۴۱	۶/۷۱	۲۱۸	۵/۳۲	۰/۰۰۱
	زنان	۱۱۵	۲۶/۶۲	۵/۵۲	۲۱۸		
جهت‌گیری درونی	مردان	۱۰۵	۱۸/۳۴	۴/۳۱	۲۱۸	۲/۱۸	۰/۰۰۱
	زنان	۱۱۵	۱۸/۶۹	۵/۷۸	۲۱۸		
هوش اخلاقی	مردان	۱۰۵	۷۳/۵۲	۸/۰۷	۲۱۸	۱/۳۳	۰/۰۰۱
	زنان	۱۱۵	۷۴/۶۷	۸/۰۰	۲۱۸		

در رابطه با جهت‌گیری مذهبی و هوش اخلاقی نتایج جدول (۶) نشان می‌دهد، میزان جهت‌گیری بیرونی در میان دانشجویان مرد ($M= ۳۲/۴۱$) بیشتر از دانشجویان زن ($M= ۲۶/۶۲$) در سطح ($P<۰/۰۱$) معنادار است. همچنین میزان جهت‌گیری درونی در میان دانشجویان زن ($M= ۱۸/۶۹$)

بیشتر از دانشجویان مرد ($M= ۱۸/۳۴$) در سطح ($P<۰/۰۱$) معنادار است. میزان هوش اخلاقی در میان دانشجویان زن ($M= ۷۴/۶۷$) بیشتر از دانشجویان مرد ($M= ۷۳/۵۲$) در سطح ($P<۰/۰۱$) معنادار است.

۵- بحث و نتیجه گیری:

پیشرفت علم روانشناسی از یک سو و ماهیت پویا و پیچیده جوامع نوین از سوی دیگر، باعث شده است که نیازهای معنوی و اخلاقی بشر در برابر خواسته‌ها و نیازهای مادی انسان بوجود آیند و ضرورت بیشتری بیابند. هوش اخلاقی یکی از ابعاد هوش است که می‌تواند چارچوبی را برای عملکرد صحیح انسان‌ها فراهم آورد و به عنوان یک عامل پیش‌بینی‌کننده‌ی رفتار محسوب می‌شود. هدف پژوهش، پیش‌بینی جهت‌گیری مذهبی براساس هوش اخلاقی در دانشجویان بود. نتایج نشان داد که بین جهت‌گیری مذهبی درونی و هوش اخلاقی دانشجویان رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد. نتایج رگرسیون همزمان نیز نشان داد که هوش اخلاقی و مؤلفه‌های آن می‌تواند جهت‌گیری مذهبی درونی را پیش‌بینی کند. یافته‌های پژوهش با بخشی از پژوهش بوریس (۲۰۰۲) همسو است که در پژوهش خود نشان داد که مذهب با اخلاق مرتبط است و بر این اساس، نگرش‌ها و رفتارهای اخلاقی، منتج از باورهای مذهبی‌اند (به نقل از قدم‌پور و همکاران، ۱۳۹۳). همچنین یافته‌های پژوهش با بخشی از پژوهش‌های (تاکی، ۲۰۰۳؛ بال، آرمیستد و آوستین، ۲۰۰۳؛ ماسکو و کابزاسکی، ۲۰۰۶؛ استوارد و جو، ۱۹۹۸؛ یانگ و همکاران، ۲۰۰۱) ناوارا و جیمز^{۴۲} (۲۰۰۵) همسو است که در پژوهش‌های خود نشان دادند که باورهای دینی در سلامت و سازگاری افراد نقش عمده‌ای دارد، افرادی که در مقیاس جهت‌گیری بیرونی نمره‌های بیشتری را کسب کرده بودند تنش بیشتری داشتند ولی افرادی که نمره‌های بیشتری در جهت‌گیری درونی داشتند تنش کمتری را نشان دادند. همچنین نتایج این پژوهش با بخشی از یافته‌های رفیعی و همکاران (۱۳۹۷) همسو است که در پژوهش خود نشان دادند بین دینداری و هوش اخلاقی، رابطه مثبت و معنادار وجود دارد، دینداری و هوش اخلاقی می‌تواند مسئولیت‌پذیری را پیش‌بینی کنند. نتایج پژوهش حاکی از آن است که دانشجویان مسئولیت‌پذیر اعمال خود و پیامدهای آن را بر عهده گرفته، اشتباهات و شکست‌های خویش را می‌پذیرند. وضعیت مؤلفه بخشش هوش اخلاقی نیز بدان معنی است که دانشجویان ضمن آگاهی از عیوب خود و دیگران، مهارت بخشیدن را دارا هستند. دلسوزی به مفهوم مراقبت فعال از دیگران

(مهربانی) است. دلسوزی، گسترده‌تر از مراقبت صرف از دیگران بوده، نشان‌دهنده احترام فرد به دیگران است که یک اثر بازگشتی هم دارد؛ زیرا در تعاملات اجتماعی، اغلب وقتی که انسانی مهربان و دلسوز در شرایط بحرانی قرار بگیرد، دیگران نسبت به او همدردی می‌کنند. وجود درستکاری نیز نشان می‌دهد که دانشجویان به آنچه معتقدند عمل کرده، گفتار و کردار آنان صحیح است. هوش اخلاقی با دارا بودن فاکتورهای اخلاق‌مدار، مانند مسئولیت‌پذیری، بخشش، دلسوزی، درستکاری و مواردی از این قبیل ظرفیت اخلاقی دانشجویان را ارتقا داده و واکنش‌ها، شناخت‌ها، نگرش‌ها و فعالیت‌های اخلاقی را فقط در چارچوب سیستم‌های ارزشی فردی دانشجویان، امکان‌پذیر می‌سازد و به دانشجویان این احساس را القا می‌کند که آنان این توانایی را دارند که مسئولیت انتخاب‌ها و فعالیت‌ها را از نظر اخلاقی بر عهده بگیرند. در بخش دیگری از پژوهش تفاوت دانشجویان دختر و پسر در انواع جهت‌گیری دینی و هوش اخلاقی بررسی شد و نتایج نشان داد که بین دانشجویان دختر و پسر تفاوت معناداری در جهت‌گیری دینی و هوش اخلاقی وجود دارد. یافته‌های این پژوهش با نتایج پژوهش روسینسکی و بایوچ^{۴۳} (۲۰۰۶) همسو است که در مطالعه خود به این نتیجه رسیده‌اند که سطح هوش اخلاقی در دو جنس زن و مرد تفاوت معنی‌داری با هم دارند. نتایج پژوهش علوی (۱۳۸۵) نشان داد که دختران، نگرش و رفتار دینی بهتری از پسران دارند. استریزن^{۴۴} (۱۹۹۵) نیز در پژوهشی نشان داده است که تأثیر مقابله‌های مذهبی در جهت‌گیری درونی بیشتر از جهت‌گیری بیرونی است و در زنان بیشتر از مردان است. که نتایج پژوهش با این یافته همسو است. دانشگاه‌ها همواره با چالش‌های اخلاقی مواجه هستند و از آنجا که قشر دانشجو به عنوان قشر اثرگذار که آینده جامعه را رقم می‌زند، اخلاقیات در این قشر از اهمیت بسزایی برخوردار است. انتقال و ترویج ارزش‌های اخلاقی، علمی و فرهنگی بین دانشجویان و شکوفا ساختن توانایی‌های فردی و اجتماعی آنان را می‌توان از جمله وظایف دانشگاه‌ها دانست. جوانان اغلب در معرض یک دنیای بی‌سامان پر از خشونت، مواد مخدر، ستمکاری و بی‌نزاکتی قرار می‌گیرند؛ در برابر چنین دنیایی، هوش اخلاقی و همدلی می‌تواند بهترین پادزهر باشد. بنابراین دین باید تقویت اخلاق کند. پایه اخلاق در دین تقوا یعنی وجدان درونی است. در مجموع می‌توان گفت افرادی که دارای جهت‌گیری مذهبی درونی هستند، انعطاف‌پذیرند، درجه بالایی از هوشیاری نسبت به خویششان دارند، توانایی برای رویارویی با

43. Rucinski & Bauch

44. Striznec

مشکلات و دردها و چیره شدن بر آنها را دارند مذهب می‌تواند با در اختیار قرار دادن رفتار و سبک زندگی ویژه‌ای، مانند یک سپر دفاعی افراد را در برابر عوامل زیان بار و تنش زای محیطی حفاظت کند. همچنین افراد با هوش اخلاقی بالا به پیروی از هنجارهای اجتماعی، مقررات و قوانین، عرف و آداب و رسوم توجه کنند. انجام رفتارهای منصفانه، احترام، پذیرش حقوق و مسئولیت‌ها از ویژگی‌های بارز آنهاست که مجموع این ویژگی‌ها موجب احساس رضایت درونی در فرد می‌شود. همچنین مهارت‌ها و سوسه‌ها، توانایی نگرستن از منظر دیگری (همدلی و همدردی)، نپذیرفتن گزینه‌های غیراخلاقی از دیگر ویژگی‌های بارز افراد با هوش اخلاقی بالاست (امامی، مولوی، کلانتری، ۱۳۹۳). فقدان مذهب درونی و اصول اخلاقی سبب بهم خوردن موازنه و هماهنگی درونی می‌شود، بنابراین هوش اخلاقی با ترویج و توسعه فضیلت‌های اخلاقی و مبارزه با رذیلت‌های اخلاقی، می‌تواند نقش پیش‌گیرانه و بهداشت جنایی را در جامعه ایفا کند. از محدودیت‌های این پژوهش کمبود منابع کتابخانه‌ای بخصوص منابع فارسی در رابطه با هوش اخلاقی است. محدودیت دیگر استفاده از ابزارهای خود گزارش‌دهی بود، زیرا این ابزارها معمولاً پاسخ‌هایی را جمع‌آوری می‌کنند که دیگران فکر می‌کنند، باید درست باشد. افراد در تکمیل کردن این ابزارها ممکن است خویشتن‌نگری کافی نداشته باشند و مسئولانه به گویه‌ها پاسخ ندهند. همچنین، شرکت‌کنندگان در پژوهش محدود به شهر زاهدان بوده بنابراین در تعمیم نتایج به شهرهای دیگر ایران باید جانب احتیاط را رعایت نمود. بر این اساس پیشنهاد می‌شود که تحقیقات مشابه روی جوامع آماری گوناگون انجام پذیرد. یافته‌های تحقیق نمایان ساخت که هوش اخلاقی می‌تواند جهت‌گیری مذهبی درونی دانشجویان را پیش‌بینی کند که نشان‌دهنده اهمیت ارزش‌های اخلاقی در یک جامعه هست بنابراین اخلاق، گستره‌ای وسیع و جایگاهی برتر در اندیشه‌ی دینی دارد. به‌طوری که دین، هدف بالذات تکوین و تشریح را نیل به فضائل عالی اخلاقی می‌داند. آنچه مسلم است ویژگی‌های اخلاقی را نمی‌توان فقط به آموزش آن هم در کلاس و عمل کردن به آنها محدود کرد اما می‌توان محیطی تشویقی برای کمک به ایجاد آگاهی بیشتر از این مفاهیم و عمل کردن به آنها ایجاد کرد. بنابراین پیشنهاد می‌شود به پرورش آگاهی دانشجویان در خصوص هوش اخلاقی از طریق برگزاری کارگاه‌های آموزشی در جهت بالا بردن حساسیت دانشجویان نسبت به مسئولیت‌پذیری، بخشایش و دلسوزی توجه شود. همچنین به برنامه‌ریزان درسی دانشگاه‌ها پیشنهاد می‌شود که در صورت امکان واحدهای درسی اختیاری یا اجباری تحت عنوان آموزش اخلاقیات در دانشگاه‌ها ارائه شود.

۶- سپاسگزاری

از کلیه دانشجویانی که با تکمیل پرسشنامه ما را در انجام این پژوهش یاری نمودند، تقدیر و تشکر می‌نمایم.

۷- منابع

۱. آراسته، حمیدرضا؛ عزیزی شمایی، مصطفی؛ جعفری راد، علی؛ و محمدی جوزانی، زهره. (۱۳۸۹). بررسی وضعیت هوش اخلاقی دانشجویان، راهبرد فرهنگ، ۱۰: ۲۱۴-۲۱۰.
۲. امامی، زهرا؛ مولوی، حسین؛ کلانتری، مهرداد. (۱۳۹۳). تحلیل مسیر اثر هوش معنوی و هوش اخلاقی بر خودشکوفایی و رضایت از زندگی در سالمندان شهر اصفهان. فصلنامه دانش و پژوهش در روانشناسی کاربردی، ۲(۱۵): ۴-۱۳.
۳. تورانلو صیادی، حسین؛ جمالی، رضا؛ میرغفوری، سید حبیب‌الله. (۱۳۸۶). بررسی رابطه اعتقاد به آموزه های مذهبی اسلام و هوش هیجانی دانشجویان؛ فصلنامه اندیشه نوین دینی، ۳(۱۱): ۱۷۲-۱۴۵.
۴. جان بزرگی، مسعود. (۱۳۷۸). بررسی اثر بخشی روان درمانگری کوتاه مدت، آموزش خود مهارت گری با و بدون جهت گیری مذهبی اسلامی بر مهار اضطراب و تنیدگی، پایان نامه دکتر، چاپ نشده، دانشگاه تربیت مدرس تهران.
۵. خانیکی، هادی و تبریزی، منصوره. (۱۳۸۹). رضایت از زندگی زناشویی در رهگذر نگرش و کنش اخلاقی. فصلنامه علوم اجتماعی، ۴۶: ۲۲۸-۱۸۸.
۶. خداپناهی، محمد کریم و خاکساری بلاذجی، محمدعلی. (۱۳۸۴). رابطه جهت گیری مذهبی و سازگاری روان شناختی در دانشجویان. مجله روانشناسی، ۳۵، ۳(۳): ۳۲۰-۳۱۱.
۷. علوی، سید حمیدرضا. (۱۳۸۵). نگرش و رفتار دینی دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان، مجله علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه سیستان و بلوچستان، ۳: ۳۴-۱۵.
۸. قدم‌پور، عزت‌الله؛ داودیان، زهره و حسین‌آبادی، پرستو. (۱۳۹۳). بررسی رابطه هوش اخلاقی و دینداری در میان دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی ایلام. نخستین همایش ملی علوم تربیتی و روان شناسی
۹. کوشکی، شیرین و خلیلی فرد، مهدی. (۱۳۸۹). نگرش مذهبی و منبع کنترل، مجله اندیشه و رفتار، ۴(۱۵): ۶۵-۵۸.
۱۰. کیانی، ژاله؛ فروزش یکتا، فاطمه و عزیزی، لیلا. (۱۳۹۱). جهت گیری دینی و جهت گیری پرستگری دانشجویان دانشگاه امیر کبیر. فصلنامه پژوهش و برنامه ریزی در آموزش عالی، ۶۵: ۲۱-۱.
۱۱. گنلسر، هری. (۱۳۹۰). درآمدی بر فلسفه اخلاق معاصر، (ترجمه: مهدی اخوان) تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، سال انتشار به زبان اصلی، ۱۹۴۵.
۱۲. محمدی، سمیه؛ نعی، نوذر؛ برهانی، فریبا؛ روشن زاده مصطفی. (۱۳۹۲). ابعاد هوش اخلاقی در حرفه ی پرستاری یک مطالعه ی توصیفی-مقطعی در شرق ایران. مجله ی ایرانی اخلاق و تاریخ پزشکی، ۶(۵): ۶۶-۵۷.
۱۳. محمدی، سید داوود و مهربانی‌زاده، مهناز. (۱۳۸۵). ارتباط نگرش مذهبی با مکان کنترل و نقش جنسیت، فصلنامه پژوهشهای روانشناختی، ۹(۱۸): ۹۳-۸۵.

۱۴. مختاری، عباس؛ عباسعلی، الهیاری؛ رسولزاده طباطبایی، سید کاظم. (۱۳۸۰). رابطه جهت گیری مذهبی با میزان تندرستی. *فصلنامه روانشناسی*، ۵(۱۷): ۶۷-۵۶
۱۵. مختاری پور، مرضیه؛ سیادت، علی. (۱۳۸۸). بررسی مقایسه ای ابعاد هوش اخلاقی از دیدگاه دانشمندان با قرآن و ائمه معصومین(ع)، *فصلنامه علمی-تخصصی مطالعات اسلام و روان شناسی*، ۳(۴): ۹۷-۱۱۸.
16. Allport, G. w., & Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and Prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5: 423-443.
 17. Anaya G., & Cole, D. (2001). Latino student achievement: exploring the influence of student and faculty interactions on college grades. *J of College Student Develop*, 42 (1): 3-5.
 18. Ball, J., Armistead, L., & Austin, B. J. (2003). The relationship between religiosity and adjustment among African- American female, urban adolescents. *Journal of Adolescence*, 264:31- 446.
 19. Bekoff, marc. & Pierce, Jessice. (2009). *Wild justice: the moral lives of animals*, Chicago, university of Chicago press.
 20. Borba, M. (2001). *Building Moral Intelligence: The Seven Essential Virtues that Teach Kids To Do The Right Thing*, San Francisco. 192.
 21. Burg, S., Mayers, R. A., & Miller, L. J. (2011). Spirituality, Religion and Healthy Development in Adolescents. In B. B. Editors-in-Chief & J. P. Mitchell (Eds.), *Encyclopedia of Adolescence* (pp. 353-359). San Diego: Academic Press.
 22. Dezutter, J., Soenens, B. & hutsebaut, D. (2006). Religiosity and mental health: A further exploration of the relative importance of religious behaviors vs. religious attitudes. *Personality and Individual Differences*, 40: 807-818
 23. Brown, E. D. (1991). *Human Universals*. Philadelphia: Temple University Press.
 24. Feagin, J.R. (1964). Prejudice and religious types: A focused study of Southern fundamentalists. *Journal for the Scientific study of Religion*, 4: 3-13
 25. Ferguson, D. (1993). *New Age Spirituality: An assessment, USA*, Westminster John Knox press Publication.
 26. Kuh G. D., & Hu S. (2001). The effects of student and faculty interaction in the 1990s. *Rev Higher Educ*, 24 (3): 309-332.
 27. Feagin, J.R. (1964). Prejudice and religious types: A focused study of Southern fundamentalists. *Journal for the scientific study of Religion*, 4: 3-13.
 28. Ferguson, D. (1993). *New Age Spirituality: An assessment, USA*, Westminster John Knox press Publication.
 29. Kuh G. D., & Hu S. (2001). The effects of student and faculty interaction in the 1990s. *Rev Higher Educ*, 24(3): 309-332.
 30. Lennic, D & Kiel, F. (2011). *Enhancing business performance and leadership success in turbulent times*. Pearson education inc. prentice hall. Lsbn
 31. Langlois, L., & Lapointe, C. (2007). Ethical leadership in Canadian school organizations, London. *Educational Managers Administration and Leadership*, 35(2): 6029-6247.
 32. Lennick, D., & Kiel, F. (2005). Moral Intelligence, Enhancing Business Performance and Leadership Success. 3526-3530.

33. Martin, D. E., & Austin, B. (2010). Validation of the moral competency Inventory Measurement Instrument: Content, Construct, Convergent and Discriminant Approaches. *Management Research Review*, 33(50): 45131-437.
34. Martin, D. E., Rao, A., & Sloman, L. R. (2008). Plagiarism, integrity, and workplace deviance: a criterion study, *Ethics and Behavior*, 19 (1): 5130-5132.
35. Maselko, J., & Kubzansky, L. D. (2006). Gender differences in religious practices, spiritual experiences and health: Results from the US General Social Survey. *Social Science & Medicine*, 62: 2848-2830.
36. McNulty, K. et al. (2004). Perceived Uncertainty, Spiritual well-being and Psychological adaptation in individual with multiple Sclerosis. *Journal of Family Psychology*
37. Narvaez d. (2010). The emotional foundations of high moral intelligence, new directions for child and adolescent development, pp. 77: 9435.
38. Navara, G. S., & James, S. (2005). Acculturative stress of Missionaries: Does religious orientation affect religious coping and adjustment? *International Journal of Intercultural Relations*
39. Ngammuk, P. (2011). A Study of Fundamental Moral Characteristics among Thai Undergraduate Students. *Hawaii International Conference on Education 9th Annual Conference January*,
40. Rachline, H. (1995). Self-Control: beyond commitment. *Behavior and brain sciences*, 18: 109-159.
41. Rama, Shukrie. (2001). Professors performance for effective teaching Kosovo case *Procedia, Social and Behavioral Sciences*, 12: 12117-12139.
42. Rasic, D. T., Belik, S. L., Elias, B., Katz, L. Y., Enns, M., & Sareen, J. (2009). Spirituality, religion and suicidal behavior in a nationally representative sample. *Journal of Affective Disorders*, 114(1-3): 4-32.
43. Rucinski D, A & Bauch, P. A. (2006). Reflective, ethical and moral constructs in educational leadership preparation: Effects on graduates' practices. *Journal of Educational Administration*, 44 (5): 50487-50871.
44. Strizec, H. (1995). Coping strategies and religiosity. *Journal of Studied Psychological*, 37(3): 170-172.
45. Takyi, K. B. (2003). Religion and women's health in Ghana: Insights into HIV/AIDs preventive and protective43.
46. The Center for Academic Integrity. (2008). what is academic integrity. The fundamental values of academic integrity. 3444-614.
47. Turiano, N. A., Shawn, D., Whiteman, S. E., Hampson, B. W., Roberts & Daniel K. (2012). Personality and substance use in midlife: Conscientiousness as a moderator and the effects of trait change, *Journal of Research in Personality*, 46: 295-30545.
48. Vachon, M. (2008). Meaning, Spirituality, and Wellness in Cancer Survivors. *Seminars in Oncology Nursing*, 24 (3), 218-225.
49. Wendorff C. A, & Alexander S. (2005) the influence of individual- and class-level fairness-related perceptions on student satisfaction. *Contempt Educ Psychol*, 30 (2): 190-206.
50. Wimalasiri, J.S. (2001). Moral reasoning capacity of Management students and Practitioners: An empirical study in Australia. *Journal of Managerial Psychology*, 66(8): 34-614.

51. Young, J. S. et al. (2000). The moderating relationship of spirituality on negative life events and psychological adjustment. *Journal of Counseling and Value*, 45(1): 49-58.
52. Yonker, J. E., & DeHaan, L. G. (2012). The relationship between spirituality and religiosity on psychological outcomes in adolescents and emerging adults: A meta-analytic review. *Journal of Adolescence*, 35(2): 299-314.